

PROJEKT BADAWCZY „PLANOWANIE PRZESTRZENNE W MIASTACH KRÓLESTWA POLSKIEGO PRZEŁOMU XIX I XX WIEKU: MIĘDZY URBANISTYKĄ A ADMINISTRACJĄ”

W Ośrodku Badań Regionalnych Akademii Kaliskiej im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego realizowany jest projekt naukowy, finansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki, przyznany w ramach piątej edycji programu „Miniatura” we wrześniu 2021 r. na okres od 1 X 2021 do 30 IX 2022 r. Autorem koncepcji i wykonawcą jest dr Makary Górzyński. Efektem kwerendy naukowej będzie zgromadzenie materiałów, dotyczących planowania urbanistycznego i problemów przestrzennych miast Królestwa Polskiego przełomu XIX i XX wieku. W efekcie ich opracowania powstanie przetłumaczony na język polski wybór rosyjskojęzycznych i dodatkowo niemieckojęzycznych źródeł archiwalnych, dotyczących tego tematu, dostępny w cyfrowym repozytorium online. Merytorycznym rezultatem działania mają być wytyczne badawcze do monograficznego opracowania problematyki historii planowania przestrzennego miast w zaborze rosyjskim okresu postyczniowego w środkowoeuropejskiej perspektywie porównawczej – oraz wnioski do dalszych projektów grantowych.

W dotychczasowej literaturze historycznej o rozwoju miast wskazywano na zagadnienie projektowania urbanistycznego, przeważnie akcentując schematyczność powstających w realiach rosyjskiej biurokracji planów i wskazując na fiasko ich implementacji. Częściej analizowano potrzeby urbanistyczne miast z punktu widzenia rozwijającej się w przestrzeni publicznej tego czasu dyskusji o zasadach planowania przestrzennego. Niestety, samo zagadnienie administracyjnego planowania regulacji i rozbudowy w Królestwie Polskim pozostaje marginesem historiografii: dotąd nie powstało żadne opracowanie monograficzne, napisane z perspektywy nowoczesnej historii architektury. Konieczne jest ustalenie i porównanie działań, podejmowanych przez administracje miast, powiatów i guberni w zakresie polityki planowania przestrzennego. Istotne będzie prześledzenie procedur tworzenia planów, założeń projektowych, koncepcji regulacyjnych, ale też ukrytych w archiwalnych protokołach pomysłów i samego rozumienia procesów przestrzennych, wyrażanych przez różnorodnych aktorów społecznych. Nieprzebadana mikrohistorycznie pozostaje prawna i administracyjna zależność tych projektów od rosyjskiej polityki imperialnej, jak i dalsze losy planów, czy wreszcie sam proces ich wykonywania i wieloaspektowy związek z przemianami architektoniczno-urbanistycznymi i polityką (plan jako narzędzie regulacyjne, dokument i katalizator ambicji rozwojowych, ale też materialny obiekt w proce-

sach administracyjnych, artykułujący ambicje miejskie). Interesująca wydaje się analiza artikulacji zasad i celów planowania miast w rosyjsko-polskim aparacie administracyjnym i w kontaktach z interesariuszami społecznymi.

Celem kwerendy jest zebranie materiału porównawczego w zakresie urzędowego planowania przestrzennego między reformami postycziowymi (ok. 1866-7) a kresem rosyjskiego zarządu na tym terenie (1914-1915). Podstawową bazę źródłową stanowi państwowy zasób archiwalny w Polsce, w tym szczególnie akta miast, powiatów i guberni oraz zespoły dokumentacji kartograficznej. Plan badań zakłada pracę w zbiorach 9 archiwów państwowych, obejmując 95 jednostek archiwalnych, w tym około 60 pozycji dokumentacji aktowej i w pozostałej części – obiekty kartograficzne. Lista archiwaliów może się jeszcze nieznacznie zwiększyć w czasie samych badań. Dzięki tłumaczeniom rosyjskojęzycznych, często trudnych w odbiorze archiwaliów kancelaryjnych na język polski i ich redakcji powstanie obszerny materiał o dużej wartości poznawczej. Dodatkowo, dla celów badań komparatystycznych, zostanie wykonane tłumaczenie wybranej dokumentacji niemieckojęzycznej z tego samego czasu, z obszaru zaboru niemieckiego, również dotyczącej planowania urbanistycznego. Realizacja zadania umożliwi także, dzięki darmowej publikacji wspomnianych źródeł w Internecie, na wprowadzenie do obiegu naukowego nieodstępnych i trudnych poznawczo (bariera językowa) akt, do tej pory niemal niewykorzystanych w historiografii polskiej. Rozpoznanie i porównanie informacji, uchwytanych w aktach magistratów i rządów gubernialnych, szczególnie w protokołach z posiedzeń organów kolegiałnych, dotyczących planów miast i regulacji, pozwoli zrekonstruować zakres powodzenia ówczesnych prób polityki urbanistycznej w Królestwie Polskim, z odniesieniem do podobnych zadań administracji w zaborze pruskim. Kwerenda naświetli nieobecną dotąd w historiografii perspektywę ówczesnej administracji polsko-rosyjskiej na to kluczowe zagadnienie polityczne, ogniskujące wiele problemów społecznych, technicznych, kulturowych i politycznych. Ponadto, istotną korzyścią projektu będzie uchwycenie i mikrohistoryczne porównawnie problemów w zakresie implementacji planów, z jakimi zmagaly się poszczególne władze miast i guberni wobec szybkiego rozwoju, powodującego różnorodne konflikty i kolizje przestrzenne – znane nam i współcześnie jako chaos przestrzenny. Wraz z reprodukcjami kartografii historycznej, opracowane archiwalia znacząco ułatwią zweryfikowanie i pogłębienie wstępnych założeń badawczych, dotyczących architektury i procesów przestrzennych miast Królestwa Polskiego tego czasu, umożliwiając opracowanie kompleksowego projektu grantowego. Rezultaty badań przyczynią się również do lepszego zrozumienia dzisiejszych problemów rewitalizacyjnych XIX-wiecznych części polskich miast.

W okresie od 1 X do 31 XII 2021 r. udało się zrealizować wyjazdy do archiwów państwowych w Kaliszu, Lublinie, Łodzi, Białymstoku, Włocławku i Płocku, a także zgromadzić znaczny zasób fotokopii jednostek archiwalnych – akto-

wych i kartograficznych. Dzięki postępującej cyfryzacji zasobów polskiej sieci archiwalnej, dostępnych w coraz obszerniejszym wyborze online (<https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/wyszukiwarka>), udało się rozszerzyć zakres kwerendy. Od początku stycznia 2022 r. rozpoczną się pierwsze prace tłumaczeniowe, będą także kontynuowane zaplanowane w projekcie wyjazdu. Już w tym momencie warto podziękować pracownikom ww. Archiwów za sprawną obsługę kwerend i realizację licznych zamówień reprograficznych. Oddzielne słowa podziękowania należą się kadrze administracyjnej Akademii Kaliskiej (szczególnie: Dział Nauki, Biuro Rektora, Księgowość) za merytoryczną i profesjonalną obsługę projektu badawczego i cenną pomoc w wielu przypadkach; Michałowi Szlachciakowi – za wsparcie w pracach prawnych i administracyjnych; a także – last but not least – prof. Krzysztofowi Walczakowi za objęcie projektu opieką i wsparcie instytucjonalne w Ośrodku Badań Regionalnych. Częściowe rezultaty badań były już omawiane na wykładzie w Pracowni Historii Sztuki i Kultury Artystycznej KTPN w dn. 15 XII 2021 r.; materiał video z tego wykładu (MS Teams) jest dostępny online: <https://pl-pl.facebook.com/194752563877484/videos/196469546033446/>.

WAŻNIEJSZA LITERATURA:

K. Dumała, *Przemiany przestrzenne miast i rozwój osiedli przemysłowych w Królestwie Polskim w latach 1831-1869*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974

K. Dumała, *Miasto nowoczesne w Królestwie Polskim*, w: A. M. Drexlerowa, red., *Kultura miejska w Królestwie Polskim*, cz. 1, 1815-1875, Warszawa. Kalisz-Lublin-Płock, Warszawa 2001, s. 307-322

M. Górzyński, *Królestwo Polskie i jego papierowe metropolie. Dwa plany regulacyjne miast z około 1900 roku: rekonesans badawczy*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, t. 17, *W kręgu kaliskich badań nad sztuką i kulturą artystyczną* 2, red. I. Barańska, Kalisz 2017, s. 164-232

M. Górzyński, *Papierowa metropolia? Projekty regulacyjne dla Warszawy na przełomie XIX-XX wieku: rekonesans badawczy*, w: A. Łupienko, A. Zabłocka-Kos, red., *Architektura w mieście, architektura dla miasta*, t. 2, Warszawa 2018

H. Imbs, red., *Miasto i kultura polska doby przemysłowej. Przestrzeń-człowiek-wartości*, t. 1-3, Warszawa 1988-1993

E. Kiecko, *O kilku problemach u początków nowoczesnej „budowy miast” na ziemiach polskich*, w: M. Getka-Kenig, A. Łupienko, red., *Architektura w mieście, architektura dla miasta. Społeczne i kulturowe aspekty funkcjonowania architektury na ziemiach polskich lat 1815-1914*, Warszawa 2017, s. 29-55

A. Łupienko, *Wkład ruchu higienicznego w polską myśl urbanistyczną (1850-1914)*, w: M. Getka-Kenig, A. Łupienko, red., *Architektura w mieście, architektura dla miasta. Społeczne i kulturowe aspekty funkcjonowania architektury na ziemiach polskich lat 1815-1914*, Warszawa 2017, s. 57-70

A. Łupienko, A. Zabłocka-Kos, red., *Architektura w mieście, architektura dla miasta*, t. 2, Warszawa 2018

M. Nietyksza, *Rozwój miast i aglomeracji miejsko-przemysłowych w Królestwie Polskim 1865-1914*, Warszawa 1986

W. Pruss, *Ludność Królestwa Polskiego 1864-1914*, (praca pod redakcją zbiorową, po śmierci autora), Warszawa 2019

K. Śmiechowski, *Kwestie miejskie. Dyskusja o problemach i przyszłości miast w Królestwie Polskim 1905-1915*, Łódź 2020

M. Wiraszka, *Rozwój przestrzenny i zabudowa miast guberni podolskiej w czasach Imperium Rosyjskiego*, Warszawa 2008

METRYKA PROJEKTU

Program Miniatura, edycja 5, Narodowe Centrum Nauki

NR REJ. WNIOSKU 2021/05/X/HS2/00340

Wykonawca: dr Makary Górzyński;

współpraca: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk,

tłumaczki: Justyna Danik, Alicja Szulc

Podmiot: Akademia Kaliska im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego

Ośrodek Badań Regionalnych, kierowany przez prof. Krzysztofa Walczaka

<https://akademia.kalisz.pl/jednostki/osrodek-badan-regionalnych/>

Tytuł wniosku: PLANOWANIE PRZESTRZENNE W MIASTACH KRÓLESTWA POLSKIEGO PRZEŁOMU XIX I XX WIEKU: MIĘDZY URBANISTYKĄ A ADMINISTRACJĄ

Tytuł w j. angielskim:

TOWN PLANNING IN THE POLISH KINGDOM AT THE TURN OF THE NINETEENTH AND TWENTIETH CENTURIES: BETWEEN URBANISM AND ADMINISTRATION

Typ działania: kwerenda archiwalna i opracowanie jej wyników

Czas realizacji projektu badawczego: 1 października 2021 – 1 października 2022

SŁOWA KLUCZOWE

Królestwo Polskie; urbanistyka; miasta; urbanizacja; historia urbanistyki; historia architektury; administracja; plany regulacyjne

KEYWORDS

Polish Kingdom; urbanism; towns; urban development; history of urbanism; history of architecture; administration; spatial regulation plans

Makary Górzyński